

„... idegen akadémiai kultúrából jövő, viszonylag fiatal kutató”

Beszélgetés Péteri Györggyel

Péteri György 1951-ben született Budapesten. Gimnáziumi tanulmányait 1965–1970 között a budapesti Móricz Zsigmond Gimnáziumban végezte. 1970–1976 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatója. 1976-tól 1980-ig a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa. 1980-ban Svédországba vándorol ki, 1994-től a Norvégiai Műszaki és Tudományos Egyetem (Trondheim) professzora. Könyvei: A Magyar Tanácsköztársaság iparirányítási rendszere (1979); *Revolutionary Twenties. Essays on International Monetary and Financial Relations After World War I.* (1995); *Academia and State Socialism. Essays on the Political History of Academic life in Post-1945 Hungary and Eastern Europe* (1998); *Global Monetary Regime and National Central Banking. The Case of Hungary, 1921–1929.* (2002). Szerkesztésében jelent meg többek között: *Intellectual Life and the First Crisis of State Socialism in East Central Europe, 1953–56* (1997); *Academia in Upheaval: Origins, Transfers and Transformations of the Communist Academic Regime in Russia and East Central Europe* (Michael David-Foxszal közösen, 2000); *Patronage, Personal Networks, and the Party-State. Everyday Life in the Cultural Sphere of Communist Russia and East Central Europe* (2002); *Across and Beyond the East West Divide I–II: Transnational and Transsystemic Tendencies in Russia and East Central Europe's Cultural Life during the Communist Era* (2004–2005); *Muddling Through in the Long 1960s. Ideas and Everyday Life in High Politics and the Lower Classes of Communist Hungary* (Rainer M. Jánossal közösen, 2005).

Úgy emlékszem, hogy valamikor 1974–1975 táján találkoztunk először, én akkor kerültem a Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszékére, Te pedig akkor még hallgatóként első nagy munkád írásával voltál elfoglalva. Mi vezetett el téged ahhoz, hogy erre az egyetemre menj, és a gazdaságtörténet kutatása mellett kötelezd el magad?

Az 1960-as évek végén, a '70-es évek elején én nagyon erősen baloldali irányultságú, hogy ne mondjam, kommunista – ha nem is teljesen a hivatalos kommunizmus követőjeként –, buta, fiatal fiú voltam, aki ugyanakkor nagyon törekvő volt, olyan értelemben, hogy szeretett volna tanulni. S én úgy gondoltam, valamiféle marxista társadalmi elmélet, filozófia, politikai–társadalmi irányultságú dolog az, amit majd szeretnék csinálni. Ezért választottam a Közgazdasági Egyetemet, azon belül pedig a tanári A szakot, mivel ott oktatták a legnagyobb óraszámban a politikai gazdaságtant. Akkor persze úgy képzeltem, hogy klasszikus szövegeket olvasunk majd, melyekből én már elég sokat olvastam, természetesen magyarul, az utolsó gimnáziumi évem alatt. Az egyetemen azonban az első év tapasztalatai kissé megrémisztettek, kicsit megbántam, hogy oda mentem tanulni. Úgy éreztem, ez a marxista–leninista politikai gazdaságtan rettenetesen steril, unalmas és érdektelen. Pach Zsigmond Pál és Berend T. Iván előadásai nyomán viszont úgy tűnt nekem, a Gazdaságtörténeti Tanszék az egyetlen, úgymond európai tanszék az egyetemen, ahol azért volt valami empirikus irányultság, tehát az ember megtanulhat valamit. A történelem egyéb-

ként is érdekelt. Noha matematika–fizika tagozatra jártam a Móriczba, de rendszeresen látogattam a történelem szakkört, sőt írtam egy dolgozatot is az 1945-ös földreformról. Másodéves egyetemistaként, úgy 1973 késő tavaszán egy szép napon bementem Berend T. Ivánhoz azzal, hogy én nagyon szeretném, ha adna nekem egy izgalmas és inspiráló kutatási feladatot. Berend bizonyára nagyon meglepődött, nem hiszem, hogy gyakori volt, hogy csak úgy a folyosóról bekopogtatnak hozzá. Azt gyanítom, hogy ekkoriban, amikor beindult „A szocialista vállalat” című kutatási főirány, rástószolták a tanszékre azt a feladatot, hogy az üzemi demokrácia témáját történelmileg „megzenésítsék”. És Berend azt mondta, nagyon jó, próbálkozzon meg ezzel, dolgozzon ezen a témán. Először nagy csalódással vettem tudomásul, hogy szó sem volt arról, hogy Berend irányításával dolgozhassak, ennek azonban egypár hét múlva már nagyon örültem, mivel Szuhay Miklóssal, aki a tanszék munkatársa volt, s tízmilliószor többet tudott mindenből nálam, így kezdődött a kapcsolat. Szuhay igazán melegszívű és kedves ember, aki, és ez talán a legfontosabb egy fiatal kutató számára, el tudta hitetni velem, hogy tehetséges vagyok.

How lett végül a kutatási témád a Tanácsköztársaság időszaka?

Nem volt a számomra teljesen világos, hogy mit akarok. Adott volt a téma, az üzemi demokrácia és annak a történeti formái, és két lehetséges kutatási irány adódott: az üzemi bizottságok tapasztalata 1945–1948 között, illetve az 1918–1919-es forradalom. Nem emlékszem pontosan, de könnyen meglehet, hogy kifejezetten Miklós terelt bele ez utóbbi témába. Végül is 1918–1919-et meg az első világháborút kezdtem el kutatni, s világos volt, hogy ebből készülhet majd el a szakdolgozatom. Tényleg fanatikus módon tudtam dolgozni, a nyári szünetekben is, és valami kis pénzt is kerestem ezzel. Annak, amit aztán résztanulmányokként írtam, igen jó volt a fogadtatása, Berendnek is tetszett, és odaadta Ránki Györgynek is.

Valamikor 1977 végén, '78 elején egyébként Berend hívta fel a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó figyelmét a közben elkészült szakdolgozatomra. Közeledett a Tanácsköztársaság jubileuma, s ilyenkor szokás volt valamit kiadni ennek tiszteletére. Érdekes módon ezzel kapcsolatos az is, hogy megromlott a viszonyom vele. A Közgazdasági és Jogi Kiadó ugyanis Berendet kérte fel a kötet előszavának megírására. Szövege pedig azzal végződött, hogy e kötettel az immár nemzetközi hírű budapesti marxista–leninista gazdaságtörténeti iskola él, és hajt új és újabb hajtásokat.¹ Én világeletemben rettenetesen érzékeny ember voltam, és gondosan őrködtem az autonómiám felett, és nagyon nem szerettem, ha patronálnak. Az ideológiai minősítés nem idegesített volna annyira – jellemző módon korabeli önmagamra –, ami leginkább idegesített, ez a kisajátítás volt: szerintem nem is létezett ilyen iskola. Én nagyon szerettem volna egy iskola, egy műhely tanítványa lenni, s az egy-két évvel utánam következő hallgatónak volt is egy kis csoportjuk a gazdasági növekedés és modernizáció témájában, de nekem nem volt alkalmam semmi hasonlóban részt venni. Aztán ezt a sérelmet egy kicsit gyerekes módon úgy törlesztettem, hogy küldtem neki egy kötetet dedikálva, mint a budapesti marxista–leninista stb. kinevezett tanulójától, és ezen nagyon megsértődött.

¹ Az oral history műfajához illő adalékul megjegyezzük, hogy a megjelent előszóban a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszékére mint nemzetközi rangú iskolára találhatunk utalást, marxista–leninista jelző nélkül. Lásd Péteri György: *A Magyar Tanácsköztársaság iparirányítási rendszere*. Budapest, 1979. 9.

Kik hatottak még rád az egyetemi évek alatt, kik befolyásolták a közgazdasági gondolkodásodat?

Azok, akiket olvastam, s nem azok, akik tanítottak. Nagyon szerettem Szamuely könyvét,² olvastam korai orosz irodalmat is, Buharint, illetve Kricmant³ és Gimpelszon kiváló munkáját,⁴ amelyikre még te hívtad fel a figyelmemet. Azután élmény volt számomra Kornai János könyve a gazdasági élet és irányítás központosításáról.⁵

Azért azt tegyük hozzá, mert nyilván nem mindenkinek evidens, hogy ezek az emberek nem tanítottak és nem is taníthattak a Közgazdasági Egyetemen. Nem voltál szakkollégista?

Dehogynem! Benn is laktam egy ideig a Rajk Szakkollégiumban, mivel 1972 késő nyarán elköltöztem a szüleimtől, először egy barátomnál laktam, aztán 1972 szeptemberében beköltöztem a szakkollégiumba. Ott voltak valóban előadások, amelyek sokat jelentettek nekem. Hogy még egy nevet mondjak, akit szintén nagyon tiszteltem és nagyon kedveltem: Jánossy Ferenc. Jánossy kötetét politikai gazdaságtan szakos tanári hallgatóként olvasnom kellett kötelező olvasmányként Bertóti Lászlónak és Erdős Tibornak köszönhetően.⁶

Emlékszem még ott Hegedüs András előadására, amit csak különleges engedéllyel tartott meg, nagyon jól sikerült, és tényleg óriási volt ez a szakkollégiumnak is, Hegedüsnek is. Aztán Berend is tartott a szakkollégiumban egy szeminárium- vagy előadássorozatot, amelyben nagyon hasznos, bevezető kutatástechnikai kurzust tartott – amióta tanítok, én is megteszem ezt –, olyan elemi dolgokról, hogy milyen papírt használjunk a cédulázásnál, hogy ne füzetbe írjunk, ráadásul, ha lehet, ne mind a két oldalra stb.

De az is hozzátartozik, hogy én az egyetemi éveket egy ostoba politikai közegben töltöttem. Dolgozom nagyon és nagyon tisztességesen a kutatási témámon, de ugyanakkor egy kis balos őrült vagyok, és van egy nagyon szoros társaság, melyhez én is tartozom, többek között Gervai Palival. Vele hecceljük bele magunkat abba a teljesen érthetetlen döntésbe, hogy belépünk a pártba, azokkal a szokásos gondolatokkal, hogy baloldali csak a párton belül lehet az ember, a párton kívül nem lehet megváltoztatni és befolyásolni a rendszert. Ez a szakkollégiumban is befolyásolta a működésemet, némileg elszigetelt érdekesebb dolgoktól, amelyek ott folytak. Valamifajta kommunikáció azért folyt politikailag teljesen független emberekkel is, például a szociológusoknak volt egy kis körük, ehhez tartozott például Lengyel György, Pártos Gyula és Hegedüs József.

Hogyan kerültél a Történettudományi Intézetbe? S hogyan kötöttél ki azután ott a pénzügyek kutatása mellett?

Ránki György bennjárt a Gazdaságtörténeti Tanszéken valamikor 1975 vége felé, és találkoztunk a folyosón. – Maga a Péteri? – Igen, és akkor kezdet rázott velem. Beleolvasott a szakdolgozatomba, neki nagyon tetszik, és kérdezi, hogy nem lenne-e kedvem elmenni dolgozni az Intézetbe. S akkor én azt hittem, meg kell csipkedni magam, álmodom vagy mi-

² Szamuely László: *Az első szocialista gazdasági mechanizmusok. Elvek és elméletek*. Budapest, 1971.

³ Kricman, L.: *Geroicseszkiy period Velikoj Russzkoj Revoljucii. Opit analiza tak nazivaemogo voennogo Kommunizma*. Moszkva, 1924.

⁴ Gimpelszon, E. G.: „Voennij kommunizm”: *politika, praktika, ideologija*. Moszkva, 1973.

⁵ Kornai János: *A gazdasági vezetés túlzott központosítása. Kritikai elemzés könnyűipari tapasztalatok alapján*. Budapest, 1957.

⁶ Jánossy Ferenc: *A gazdasági fejlődés trendvonaláról*. Budapest, 1975.

csoda ez, hiszen ez tényleg abszolút a legjobb dolog volt, ami történhetett. Ránki azt is mondta, hogy a két világháború közötti időszakkal kellene foglalkoznom. Az egyetemen a pénzügyeket elég tisztességesen tanultuk, a Pénzügy Tanszék szintén elég színvonalas volt, Hagelmayer Istvánnal, Riesz Miklóssal. Tarafás Imre a kapitalizmus politikai gazdaságtanából tartott nekünk szemináriumot, ami ugyanúgy inspiráló volt, mint Hagelmayer és Riesz előadásai. Szóval ez egy intellektuális szintet jelentett, ahol tényleg meg kell kapaszkodni, és amikor megkapaszkodtál és beledolgoztad magad, egy csomó nagyon érdekes probléma mutatkozik, amivel érdemes foglalkozni. S a pénzügyek választása egyáltalán nem volt Ránki ellenére.

Beszéljünk egy kicsit Ránki Györgyről! Mikor kezdte Ránki maga köré szervezni a fiatalokat?

Az világos volt, hogy a két világháború közötti osztályra kerülők a téma miatt, de Ránki azt mondta, hogy a munkám vezetése, ha úgy tetszik, személy szerint őhozzá tartozik majd, így közvetlenül neki voltam alárendelve. Az persze egyáltalán nem magától értetődő, hogy valaki bekerül oda közgazdasági végzettséggel, én voltam az első. Több jele is volt annak, hogy odakerüléséről volt egy olyan vélekedés, hogy az Ránki egyik melléfogása, hogy ő csak úgy beránt ide valami fiatalembert. Sőt szerintem bizonyos emberek még arra is gyanakodtak, hogy én beépített rendőrügynök vagyok, efféle híresztelések rólam még sokkal később is a fülembé jutottak. Alapvetően persze nem lehetett kedvére mindenkinek az, hogy egyetlen ember, az ügyeket vezető igazgatóhelyettes, Ránki György döntött egyszemélyben a megüresedő helyek betöltéséről. Amikor a Tanácsköztársaságról szóló könyvem megjelent 1979 tavaszán, akkor figyeltek fel rám néhányan az intézeten belül, mondván, az egész jó kis könyv. Ebben talán annak a konzervatív kommunista kolléga által írott recenzióknak is szerepe volt, amely engem a tojást éppen elhagyó mérgeskígyó-csemetéhez hasonlított: pici, de harapása máris halálos ...

Az intézeten belül az ifjakat, akik azonban odakerülésemkor már jó ideje ott voltak, Varga Jajó, Fejes Jutka, Boros Zsuzsa és Szabó Dani képviselte. Ez furcsa képződmény, tényleg kis összetartó társaság volt, s részben abban mutatkozott meg, hogy ki kívül ebédelt együtt az Országház utcai épületben, akkor még a Szociológiai Intézet épületében. Szabó Daniék szobájában gyülekeztünk, Szabó Miklós is ebbe a körbe tartozott, noha ő számottevően idősebb volt nálunk. Rengeteget kávéztunk és cigarettáztunk az egyik vagy másik kis szobában. A legfontosabb dolgok ott történtek az én szememben, például én abszolút tájékozatlan voltam korábban a nyugaton kiadott irodalmat illetően, s mindig nagy-nagy élvezettel hallgattam azt a fantasztikusan részletes tudást, amivel Szabó Miki rendelkezett. Vele az Országgyűlési Könyvtárban is nagyon sokat beszélgettem, mindketten sokat ültünk és dolgoztunk ott. Sokat lehetett tőle tanulni, nagyon emberségesen tudott beszélni mindenkire. Az idősebb generáció sorából még Heckenast Gusztáv és Juhász Gyula volt rendszeresen jelen az intézeti beszélgetéseken. Ránki maga időnként bejött egy-egy kávéra, de ő állandóan futásban volt. Azután évente három-négy alkalommal voltak házibulik Ránki, illetve az utolsó időszakban Glatz Ferenc lakásán: TV-játékok, evészet, ivászat, Ránki mindig jött valamilyen mákos süteménnyel, imádta a mákos süteményeket, jól éreztük magunkat, és akkor sokszor belementünk, belementek szakmai dolgok vitatásába is. De nem volt ez sem iskola, dacára annak, hogy szakmáról beszélgettünk. Sokkal lazább és sokkal gyengébb kötelékek voltak ezek. Szerintem Ránkiban megvolt az igény a '70-es évek második felében, hogy maga köré gyűjtsön fiatalembereket, volt benne valami szomorú magányosság, próbált efféle kapcsolatokat teremteni, csak hát a választhatók köre nem volt olyan rettenetesen gazdag, bár azt ő maga alakította ki, másfelől voltak körülötte egyféle közvetítő szemé-

lyiségek, akik kicsit el is zárták tőlünk. Ugyanakkor mint személyes főnök kedves, melegszívű, generózus ember volt, aki az úgynevezett pozitív pedagógia elvei szerint mindig csak a jóról beszélt, nem kritizált semmit, hanem még bele is olvasott az emberekbe olyan dolgokat, amelyek nem voltak meg. Márpedig egy ilyen hierarchikus szakmai kapcsolatban – hierarchikus részben azért is, mert őt úgy hívják, hogy professzor, igazgató, te pedig egyszerű kis pályakezdő vagy – rengeteg kompenzálni való van, rengeteg falat le kell bontani ahhoz, hogy értelmes és tényleg ösztönző, inspiráló kapcsolat kialakulhasson, és én Ránkival soha nem éreztem rosszul magam, és ő mindig azt várta és magától értetődőnek vette, hogy jó dolgokat fogok írni, még akkor is, amikor el sem kezdtem írni, csak olvastam, levéltáraztam. Minden második vagy harmadik héten találkoztunk, s beszámoltam arról, hogy miket találtam, hogyan látom a soron következő tennivalókat, és rettentően segítőkész volt. 1978-tól a válasom miatt állandóan különböző helyeken laktam, barátoknál, évfolyamtársaknál. Az első komolyabb cikkem a pénzügyes dolgokból a Közgazdasági Szemlénél jelent meg, s azt azért tudtam megírni, mert három hónapig Gyuri lakásában laktam, míg ő külföldön tartózkodott.

Milyen kapcsolatod maradt Ránkival Svédországba való kitelepülésed után?

Rendszeresen visszajártam Magyarországra, nem utolsósorban a gyerekeim miatt, továbbra is rendszeres és jó kapcsolat volt Ránki és köztem, érdekelte őt az, hogy mit csinálok; időnként elolvasta egy-egy írásomat. Amikor például 1983-ban első hosszabb észak-amerikai utamra sor került, ő egyfajta akklimatizációs hétként meghívott engem egy konferenciára Bloomingtonba.

Hogyan került sor a kivándorlásodra Svédországba?

Találkoztam második feleségemmel, Ullával (Ulla Wikander, ma a stockholmi egyetem gazdaságtörténeti tanszékének professzora), akinek a svéd gyufakölcson volt a disszertációs témája. Magyarországon is kutatott, én tolmácsként, meg egyébként is segítettem. Barátság, majd szerelem alakult ki köztünk. Emellett elegendő is volt a sok hülyeségből, s *tabula rasát* is akartam saját magam dolgait illetően. Nem akartam mint turista Svédországba menni és engedély nélkül ott maradni, mivel két kis gyermekem maradt idehaza, vissza akartam tudni jönni rendszeresen, ezért választottam a kicsit bonyolultabb változatot, a kivándorlást. A kérelmet 1978 közepén adtam be, s 1980-ban kaptam meg az engedélyt. Az utolsó cseppet a pohárban aztán az jelentette, amikor az államrendőrség egy összekötője tényleg be akart szervezni 1979 őszén, 1980 tavaszán, amikor már benn volt a kivándorlási kérvényem. Ez nekem, ha úgy tetszik, igazolta azt, hogy innen tényleg el kell menni.

Először persze az Intézetben Ránkinak mondtam el hogy kivándorolnék Svédországba, és ő azt mondta, teljesen megért engem, ne szorongjak, aki olyan értelmes, mint én, és olyan szorgalmasan dolgozik, az nyugaton is érvényesülni fog a szakmában. Na, ez tényleg egy vitamininjekció volt számomra egy olyan helyzetben, amikor valóban tele voltam szorongással. Abszolút nem volt magától értetődő, hogy meg tudok kapaszkodni majd a szakmában odakinn is.

Már kinn voltam Svédországban, amikor levélben kértem az első kerületi pártbizottságtól a pártból való elbocsátásomat, amit levélben meg is kaptam.

Hogyan sikerült megkapaszkodnod Svédországban?

Én nem úgy költöztem ki, hogy turistaként kimegyek, szétnézek, hogy ez milyen, és ha a csúnyábbik orcáját fordítja felém, akkor visszaszaladok. Elhatároztam, hogy olyan mentalitásból, hogyha állandóan csak ideiglenesen ott állomásozó ember vagy egy teljesen új kultúrában, csak katasztrófa származhat. Nagyon erős asszimilációs attitűd volt az, amit én teljesen tudatosan választottam. Nem lihegtem én ezt rettenetesen túl, szó sem volt arról, hogy én letagadtam volna, hogy honnan jövök, vagy hogy meg akarom játszani, hogy bennszülött svéd vagyok, de az ambíció az volt, hogy én odaköltöztem, mert ott fogok élni, és amíg nem következik be valami nagyon alapos ok arra, hogy onnan el kell távoynom, én ott akarom az életemet leélni. Ehhez a nyelv nagyon fontos volt, és a nyelvtanulás nagyon gyorsan haladt: egy év múltán nemcsak folyamatosan olvasni, de tisztességesen beszélni is tudtam.

Azzal párhuzamosan, hogy jártam a bevándorlóknak szervezett nyelvi kurzusra – ahol együtt tanultam a svédet olyan emberekkel, akik a Közel-Keletről, Irakból, Iránból, nem tudom én, honnan jöttek, sokszor olyan háttérrel, hogy saját nyelvükön sem tudtak írni-olvasni, tehát a kurzus nem az írásbeliségre épült, – és látogattam emellett a stockholmi egyetem angol nyelvet beszélő hallgatók részére szervezett nyelvi tanfolyamát is. Pár hét múltán beültem a svéd központi bank, a Riksbank archívumába. Két-három nap elteltével nagy meglepődésemre már svédül dokumentumokat olvastam, nyilván az angol meg a kis német nyelvtudásomnak köszönhetően. Az a bizonyos szorgalom és a fanatikus elhatározottság, hogy én itt fogok élni, s akármit is fogok majd kutatni, de svéd történész leszek, nagyon fontos szerepet játszott.

De nem kell ezt eltúlozni, mert azért ez nem egy hősi mese, hanem ehhez hozzátartozott az is, hogy a feleségem, aki az uppsalai egyetemen dolgozott, nagyon sokat segített, valamint az ő tanszékének akkori főnöke, Bo Gustafsson, aki engem még Magyarországról ismert. Bo marxizáló baloldali volt, a '80-as évek közepén jelent meg egy könyve „*I morgon socialism*” („Holnap szocializmus”) címmel, amely szocialista választ kívánt adni Henri Lepage „Holnap kapitalizmus” című programatikus írására, megoldást keresve (nem sok sikerrel) a szocialista eszmék '80-as évekbeli válságára. Engem is nagyon érdekelt az államszocializmus története mint olyan, de az én számomra a személyes háttér fontosabb volt: megérteni ezt a világot, valamikor végre megérteni picikét jobban saját magamat és elsősorban a szüleimet és a szüleim reakcióját, az apámat. De belőlem ekkor már teljesen hiányzott az az elkötelezettség, ami Gustafssonban megvolt, így hát a nézeteltérések sem hiányoztak kapcsolatunkból. Ennek ellenére ő nagy segítséget nyújtott, az uppsalai gazdaságtörténeti tanszék jelentette az intézményi háttértámogatást a projektpályázataim számára.

Az első alapítványi projektem, amellyel próbáltam (sikerrel) pénzt szerezni, hogy történészként élhessek és megélhessek, a svéd húszas évekről szólt: pénzügyekről és a svéd stabilizációról. Bele is olvastam egy kicsit a modern svéd gazdaságtörténeti irodalomba, s ez egy olyan felületet teremtett, hogy más gazdaságtörténészekkel, főleg a helyi svéd kollegákkal tudtam találkozni, és közös problémákat megvitatni, azokról konzultálni. Ráadásul ez olyan téma volt, amivel korábban nem nagyon foglalkoztak, s így tanulmányaim is keltettek némi érdeklődést. Aztán 1985–1986 körül újra a kelet-európai történelem felé fordultam, s attól kezdve ezzel foglalkozom.

Milyen nemzetközi networkkel rendelkezettél Svédországba érkezéskor? Hogyan sikerült azt tovább fenntartani, illetve továbbépíteni?

Ránki és Berend körül kialakult nemzetközi háttér volt, itt-ott konferencián lehettünk, én leginkább itt, amikor itt volt, és ennek révén megismerkedtem emberekkel, akik rendszeresen ide jártak, ami segített nekem is kapcsolatokat kiépíteni. Ebben a vonatkozásban első-

sorban a Cambridge-ben élő Alice Teichovát és férjét, Mikulas Teichet kell megemlíteni. Alice mindig is nagyon aktív volt a kelet-európai kapcsolatok kiépítése terén a gazdaságtörténészek körében. Szerettem volna ezt a *network*-ot Svédországból is fenntartani. Kinn viszonylag hamar kaptam alapítványi pénzeket, és ennek révén egy csomó helyre eljutottam, olyan helyekre, ahová mindig vágytam a hetvenes évek második felében, amikor ezekkel a témákkal elkezdtem foglalkozni. Rendszeresen jártam Angliába kutatni, legalábbis 1986-ig évente, mindig februárban, mert akkor Svédországban még mindent kemény jég fed, jég és hó, depresszió és sötétség, Londonban pedig már az első krókusok is megjelentek a parkokban. Elvitt a kutatómunka New York-ba és Amszterdamba is. Egy ideig működött is ez a korábbi *network*, de aztán úgy éreztem, a gazdaságtörténész kollégáim egyszerűen perifériára szorítottak engem e területen, ennek is szerepe volt abban, hogy abbahagytam a gazdaságtörténet művelését. Körülbelül 1986-ban határoztam el, hogy a közgazdaságtudomány történetét, pontosabban a közgazdasági kutatás történetét fogom művelni.

Volt Gustafsson mellett egy másik nagy mentorom és patrónusom Svédországban, aki nagyon sokat segített nekem, Björn Wittrock, a kiváló stockholmi politológus. 1985-ben alakult meg a svéd „Institute for Advanced Study” (Swedish Collegium for Advanced Study in the Social Sciences) az ő irányításuk alatt. Meg kell még említenem a történész Rolf Torstendahl, a harmadik társigazgatót is. 1989-től kezdődően összesen háromszor voltam *SCASSS Fellow*, ami számomra a legsodálatosabb élmény Svédországban, mert itt minden egyes alkalommal nagyon jó „bandá”-val dolgozhattam együtt, a résztvevők a politikatudományban, szociológiában, történelemben, pszichológiában tevékenykedtek, nagyon vegyes volt a társaság, de mindenki a szélesebb értelemben vett humán tudományokat művelte. Előadásokat hallgattam ott például az öreg Bourdieu-tól, kiváló volt. Korábban nem igen olvastam őt, ez után rávettem magam a műveire. Rengeteget tanultam, rengeteg inspirációt kaptam olyan, a társadalomtudományok történetét kutató kollégáktól, mint Johan Heilbron, szociológusoktól, mint Piotr Sztompka és Jeffrey Alexander. Ott erősödött meg érdeklődésem a tudománytörténet, az akadémiai világ története iránt, ha sikerült valami jót csinálnom ezen a területen, ahhoz az alapvető dolgokat ott tanultam meg.

A (társadalom-)tudománytörténet egy teljesen önálló szakma, megvannak a saját intézményei, mindenekelőtt saját kiadványsorozatai, folyóiratai: Richard Whitley, Björn Wittrock és Helga Nowotny többedmagukkal szerkesztették a *Sociology of the Sciences Yearbook*-ot, a *Social Study of Science* is publikál társadalomkutatás-történeti anyagokat, amint a londoni *Minerva* is, amelynek akkoriban (az 1990-es évek elejéig) Edward Shils volt a szerkesztője. Ezekről az emberektől mind sikeres, mind pedig sikertelen publikációs projektjeim kapcsán rengeteget tanultam.

A pályámon ez a váltás (a gazdaságtörténetből a társadalomtudományos kutatás történetébe) nagyon nagy lépést jelentett. Legalább akkorát, mint a tanácsköztársaságos, mechanizmus-paradigmás locsifecsiből belemerülni a monetáris politika történetébe, ahol egyszerűen meg kellett tanulni annak közgazdaságtanát és nyelvét. Sőt bizonyos értelemben ez még nagyobb váltás is volt, mivel ez az a terület a történettudományon belül, ahol az ún. *linguistic turn*, a nyelvi fordulat, illetve a kulturalista megközelítésmód elsőik közt érvényesült. A társadalomtudományos kutatáson belül tehát a tudománytörténet, a tudományozsociológia, a tudományantropológia voltak azok a területek, ahol a '70-es évek második felétől a kulturalista ihletésű kutatási programok voltak a legfontosabbak: itt sokakat lehetne említeni, Michael Mulkay-tól kezdve Bruno Latour vagy Karin Knorr-Cetina munkásságáig. Munkáikat faltam, egy ideig persze nagyon ellenálltam, aztán azonban bizonyos szempontból engedtem nekik.

Kelet-Európa programom (*Program on East European Cultures and Societies*) Trondheimben 2004-ben kezdeményezett és most folyamatban lévő új nemzetközi projektje, *Imagining the West: Perceptions of the Western Other in Modern and Contemporary Eastern Europe and Turkey* a térség társadalmában az elmúlt másfél-két évszázadban kurrens „mentális térképeket” tanulmányozza s azt, hogy e „térképek” miként formáltak és formálják a társadalmi gyakorlat különböző dimenzióit (így a politikai-hatalmi gyakorlatot).

1991–1992 táján azonban még egy fontos dolog elkezdődött: eldöntöttem, hogy ha nem működik a korábbi szakmai *network*om, nincs már patrónusom, akkor patronálom magam. Aktívan elkezdtem járni az *American Historical Association* (AHA) és az *American Association for the Advancement of Slavic Studies* (AAASS) évenkénti konferenciáira, mégpedig tudatosan azzal az elhatározással, hogy a projektjeimhez igazán motivált, értelmes, friss, munkás fiatal kollégákat rekrutáljak. Ezért kutatási munkájukkal már előrehaladt PhD-hallgatók között igyekeztem szakmai kapcsolatokat kiépíteni. Persze e kapcsolatok alapját az adta, hogy én is előadásokkal szerepeltem. 1992-ben Washingtonban prezentáltam egy komolyabb munkát, ami aztán a *Minervá*ban jelent meg, s bejött két fiatalember az előadásomra: Michael David-Fox és John Connelly. Mind a ketten egy évvel álltak doktori disszertációjuk védeése előtt. Velük nagyon sikeres kapcsolatokat építettem ki s tartok fenn a mai napig. Michael David-Fox (University of Maryland) a mai napig is részt vesz némely trondheimi projektben. Ő ma egyike a vezető orosz–szovjet történészeknek. A *Kritika* című folyóirat szerkesztője (*Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*), melyet manapság az összes oroszos és most már nemcsak oroszos kutató figyelemmel kísér világszerte. John Connelly (University of California, Berkeley) pedig az első olyan nyugati kelet-európázó komparatista, aki a németen kívül három nyelven, lengyelül, csehül és szlovákul tökéletesen beszél és olvas. Egy fantasztikus könyvet írt *Captive University: The Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education, 1945–1956* címmel, mely a felsőfokú oktatásban végrehajtott kommunista hatalomátvétel összehasonlító elemzését nyújtja három ország vizsgálatán keresztül. Őket kettejüket emelném ki, de részben rajtuk keresztül rekrutáltam másokat is, akik az idők során részt vettek több, általam szervezett projektben: Vera Tolz (a manchesteri egyetem Orosz Tanszékének vezető professzora), Catriona Kelly (kiváló oxfordi szovjet–orosz irodalom- és kultúrtörténész), Gregory Castillo (építészet- és design-történész, Miami, Florida), vagy a zene és zenei élet olyan kiváló, többé-kevésbé fiatal történészei, mint Rachel Beckles Willson (Royal Holloway, London), Kiril Tomoff (University of California, Riverside), Jim Samson (Royal Holloway) vagy Danielle Fosler-Lussier (Ohio State University, Columbus). Nagy örömmre szolgál, hogy az utóbbi években Rainer M. Jánossal és az 1956-os Intézettel is sikeresen együttműködtünk – amit közös kötetünk, a *Muddling Through in the Long 1960s. Ideas and Everyday Life in High Politics and the Lower Classes of Communist Hungary* dokumentál. Ennek az új *network*nek a kialakulása tehát bizonyos fokig már Svédországban megindult, de igazából a trondheimi évek alatt fejlődött és konszolidálódott. Nekem és saját kutatásaim számára is nagyon fontos ma már a csoportmunka, már nagyon nehezen tudnék magányos farkasként dolgozni.

Akkori beszélgetéseinkből azért arra is emlékszem, hogy olyan másfél–három éves projekteken dolgoztál tizennégy éven keresztül, és ez a svéd akadémiai community elég xenofóbnak tűnt.

A xenofób nem igazán találó fogalom, hiszen már akkoriban is sok külföldi szerepelt a svéd akadémiai világban, különösen gazdaságtörténeti tanszékeken, de az elmondható, hogy a svéd akadémiai világ meglehetősen etnocentrikus és rettenetesen lokalista. A külföldiek,

akik gyökeret verhettek és állást kaphattak, szinte kivétel nélkül olyanok, akik teljes képzésüket, legalábbis a doktori szinttől, ott kapták, az illető intézet doktori hallgatói voltak, ott védtek meg disszertációjukat. Én ráadásul 1984–1985-ben megpályáztam egy úgynevezett docensi címet, ami a habilitációhoz hasonló folyamat, az adott egyetemtől független személyekből álló bizottság a jelölt egész tudományos pályafutása alapján ítélni oda ezt a címet, de egyetemi állás ezzel nem jár. Gustafssonnak köszönhetően az én esetemben a Tanácsköztársaságról szóló könyvem, amely 1984-ben megjelent az Egyesült Államokban angolul is, elfogadták PhD-vel egyenértékű teljesítménynek, s megítélték részemre a docensi címet. Ezzel azonban jó néhány megpályázható posztra már eleve túlkvalifikált lettem, s nem is pályázhattam rájuk.

Összesen 8–10 kutatói állásra pályáztam az évek során, s szinte mindig másodikként rangsoroltak. Egy alkalommal aztán Umeå, a legészakibb svéd egyetem gazdaságtörténeti tanszékénél volt egy állás, s megpályáztam. Svédországban ilyen pályázatnál minden dokumentáció hozzáférhető az összes pályázó számára, a bizottságnak nemcsak a döntést, hanem részletes értékelést kell közölnie. Itt is másodikként jöttem ki, és az értékelés összegzéséből végre kiderült, mi is a baj velem: ezek az írások, melyeket a jelölt beküldött, érdekesek, de várhatjuk-e ettől az idegen akadémiai kultúrából jövő, viszonylag fiatal kutatótól, hogy képes lesz majd témavezetőként svéd doktoranduszok munkáját irányítani a – mondjuk – svéd faipar vagy erdőgazdálkodás történetéről? Tehát a Svédországban eltöltött tizen-négy év alatt mindvégig „szabadúszóként”, kutatási projektjeimre adott alapítványi támogatásokból tartottam fenn magam. Svéd kollégák mondták nekem, hogy ez mindenképpen svéd rekordnak számít. De ez egy olyan rekord volt, amire lehetett ugyan az ember büszke, de azért komoly szorongásokra is okot adott, mert egy idő után ez megáll, ezt nem lehet az életed végéig csinálni.

Hogyan kerültél Trondheimbe? Milyen feladatra vállalkoztál ott?

1992-ben, amikor már nagyon aktívan kerestem állást, a *Times Higher Education Supplement*-jében fedeztem fel a Trondheimi Egyetem professzori pályázati felhívását, ami nagyon vonzó volt: nem-skandináv, európai történelemre specializált professzort kerestek. Már tizennégy éve éltem Skandináviában, de Norvégiában még egyáltalán nem jártam, és Trondheimről is csak annyit tudtam, hogy a második világháború alatt Hitlernek ott volt egy hatalmas tengeralattjáró bázisa. Nem sokkal korábban lett volna egy pályázati lehetőség, amelyre bíztattak is, Wisconsin (Madison) egyetemén, de harmadik, szintén svéd feleségem, Mia nem akart olyan messzire költözni. Trondheim jó kompromisszumnak tűnt. Több mint negyvenen jelentkeztek az állásra, Angliából, Írországból, sokan Németországból, de végül én kaptam meg. Ők engem nem utolsó sorban azért választottak, mert fontolgatták egy kelet-európai profil beindítását. Azonban ez volt az egyetlen egyetem Norvégiában, ahol orosz nyelvet nem tanítanak, sajnos a mai napig ez a helyzet. Nem is beszélve más, az „area studies”, régiókutatás szempontjából releváns nyelvekről. Én azt szeretném, ha lenne ott egy szlavisztikai és egy finnugor intézet, ahol természetesen magyart is tanítanának, de ehhez a feltételek nem adóttak. Tehát amikor eldőlt, hogy én kerülök oda, a kari vezetés felállított egy bizottságot a vezetésemmel, hogy mérjük fel egy kelet-európai program beindításának lehetőségeit. A kari igazgató például, aki maga is történész végzettségű volt, nagyon lelkes volt, és az igazság az, hogy kezdettől fogva nekem kellett figyelmeztetnem, hogy legyünk realisták: mielőtt úgy határoznánk, hogy Kelet-Európa tanulmányok címmel egy teljes oktatási egységet hozunk létre a BA szinttől a doktoriig, nézzük meg, milyen anyagi, emberi források stb. állnak ehhez rendelkezésre. Aztán mire a bizottság a maga jelentését elkészítette, kiderült, hogy nincs is pénz efféle program beindítására.

Akkor én arra kértem a kari vezetést, hogy papíron hozzuk létre hivatalosan a *Program on East European Cultures & Societies* (Kelet-európai kultúrák és társadalmak) elnevezésű programot a vezetésemmel, egy kis kollegiális irányító, ellenőrző testülettel. S azóta én külső forrásokból, pályázatok útján szerzett pénzekből tartom fenn a programot. Bizonyos támogatás jön az egyetemtől is, de az is pályázati alapon. Én azonban már úgy mentem el Trondheimbe Svédországból, hogy a zsebemben volt körülbelül hétszáz ezer svéd korona, amelyet a svéd Humanista és Társadalomtudományos Kutatási Tanácstól kaptam a szovjet-típusú akadémiai rendszerek vizsgálatát célzó történeti projektünkre, melyet a már említett David-Foxszal közösen indítottunk be.

Így indult meg aztán 1998-ban Trondheimben egy kelet-európai kutatási szeminárium, a doktori és ambiciózusabb Master's hallgatók számára, ami azóta is folyamatosan működik (átlagosan kéthetente találkozunk). Ez azonban, noha energiáim fő részét leköti, nem része a hivatalos oktatási munkámnak. 1997–1998-tól kezdve sikerült újabb forrásokat szerezni, s ma hat doktori hallgatóm van. A probléma azonban mindezzel az, hogy nagyon instabil a finanszírozás, egy-egy pályázati program végéig látjuk előre a pénzügyi feltételeket. Fennállása óta a PEECS a következő témákban szolgált sikeres projektek platformjaként: „*Intellectual Life and the First Crisis of State Socialism in East Central Europe, 1953–1956*”, „*Patronage, Personal Networks and the Party-State: Everyday Life in the Cultural Sphere in Communist Russia and East Central Europe*”; „*Academia in Upheaval: Origins, Transfers and Transformations of the Communist Academic Regime in Russia and East Central Europe*”; „*Across and Beyond the East West Divide: Transnational and Transsystemic Tendencies in Russia and East Central Europe's Cultural Life during the Communist Era*”. Ezek a vállalkozások kivétel nélkül szerkesztett kötetekhez, nemzetközi folyóiratok tematikus számaihoz, könyvekhez és disszertációkhoz vezettek. A szeminárium nagyon jól működik, sok kiváló, tehetséges fiatal kutató dolgozott és dolgozik a PEECS-hez kapcsolódva. Jelenleg egy olyan PhD és három olyan Master's hallgatóm van, akik megtanultak magyarul, és modern, illetve jelenkori magyar történelem témakörében írják disszertációikat. Erik Ingebrigtsen a két világháború közötti magyar közegészségügy történetéről írja PhD-disszertációját, s már több nemzetközi (többek között Budapesten rendezett) konferencián adta elő eredményeit. Több hallgatóm tanult meg lengyelül Krakkóban, hogy aztán lengyel témákban írják szakdolgozatukat vagy disszertációjukat. A PEECS-hez kapcsolódó kutató diákok a legkülönbözőbb szakmákból jönnek szemináriumomba: filmkutató, irodalmár, politológus, szociológus, antropológus, zenetudós. Tényleg csodálatos család ez, nagyon jó banda.

Viszonylag sok konferenciát szervezünk, s egy-egy évben gyakran egy tucatnyi külföldi kollégát látunk vendégül Trondheimben. Ez rettentő fontos részben azért, mert a PEECS-hez kötődő professzorok szaktudása a Kelet-Európa kutatás számára jelentékeny területet nem öleli fel. De azért is, mert fiatal kollégáink eredményes szocializációjához elengedhetetlen az, hogy témavezetőjükön kívül más tapasztalt kollégákon is „tesztelhessek” eredményeiket. Ezen kívül Norvégia, annak ellenére, hogy egy atlanti ország, mindig is eléggé elszigetelt volt, és el is szigeteli magát, s ez jellemző némileg a diákokra is. Ezért is fontos az számukra, hogy egy évben néhány alkalommal lehetőségük adódik arra, hogy kiváló, részben kelet-európai, de elsősorban nyugati tudósokat hallhassanak illetve azokkal eszmét cserélhessenek akár konferencia keretében, akár egyéni látogatás során. Igyekszünk olyan előadókat felkérni, akik módszertani szempontból érdekes és izgalmas dolgokat csinálnak, említhetem például Victoria de Graziát (Columbia University, New York), aki nemrégiben megjelent könyvének (*Irresistible Empire*) előmunkálatait prezentálta, s azt vizsgálta a szupermarket intézményén keresztül, hogy különböző gazdasági, kulturális amerikai minták

hogyan tolaokdnak be az európai mindennapokba. Vagy említhetem Jonathan Morrist (University of Hertfordshire, Nagy-Britannia), aki a capuccino nemzetközi karrierjét vizsgálja. Kiadjuk továbbá a *Trondheim Studies on East European Cultures & Societies* kiadványsorozatot, amelynek eddig 17 száma jelent meg, köztük olyan kiváló munkákkal, mint Constantin Iordachi könyve a romániai Vasgárda történetének kulturális aspektusairól, *Charisma, Politics and Violence*, vagy Catriona Kelly tanulmánya a gyermekek státuszáról és a pedagógiáról a szovjet társadalomban, *The Little Citizens of a Big Country*.

Munkatársaid, pontosabban, mondjuk úgy, diákjaid, norvégok? Tud-e ez a program kelet-európaiakat is fogadni?

A hallgatók norvégok, de akadnak időnként olyanok közöttük, akik rendelkeznek valamilyen kelet-európai háttérrel, például van/volt magyar, illetve lengyel származású hallgatóm is. Adminisztratív akadály a nincs annak, hogy bárki a BA, az MA vagy a PhD programokra beiratkozhasson. A doktori programra azonban felvételt csak az nyerhet, akinek a fizetése legalább a program elvégzéséhez szükséges három évre biztosítva van. Van viszont az úgynevezett kvóta-stipendium, amely harmadik világbeli, fejlődő országokból származó hallgatók doktori képzését szolgálja. Ez az ösztöndíj a norvég doktori ösztöndíj töredékét biztosítja csak, az utóbbival együtt járó különleges céltámogatások nélkül. Tehát ha lenne ilyen érdeklődés, ezt lehetne talán megszervezni, az biztos, hogy én fogadóképz lennék, de az illető ebből csak tényleg viszonylag szerény körülmények között tudna megélni. Elvileg (és gyakorlatilag) meg lehet pályázni rendes norvég doktori ösztöndíjat is – ez pontosan úgy működik, mint bármely más egyetemi állás: nyilvánosan meghirdetik őket, megpályázhatóak, s a sikeres pályázó három vagy négy éven át egyetemi állásban tisztességes fizetést kap, minek ellenében részt kell vennie a doktori képzésben, és meg kell írnia az értekezését. Ezen doktori ösztöndíjak egy részét nemzetközileg is meghirdetik. Ha valakinek kedve támadna nálam/nálunk doktorit írni, az lépjen velem kapcsolatba, akkor megvitatjuk a dolgot, s jó időben információt is tudok nyújtani a pályázati lehetőségekről.

Egyes kutatási programokban természetesen részt vesznek kelet-európai kollégák is, de meg kell mondanom, e tekintetben nemcsak pozitív tapasztalatokkal rendelkezem.

Az interjút a balos egyetemistasággal indítottad el, de nem beszéltünk még arról, hogy örököltél egyfajta kommunista örökséget is, amit ha nem teszünk az életutad felvázolása mögé, valószínűleg nem olyan érthető az egész történet, sőt a tudományos érdeklődésed sem.

1986-ban tehát elhatároztam, hogy a továbbiakban a közgazdaságtudomány és a közgazdasági gondolkodás történetét fogom kutatni, elsősorban Magyarországon. Emögött a választás mögött biztosan van valami, amivel én szívesen nézek szembe: azok az emberek, akik az én történeteimben szerepelnek, valamilyen fázisban mind fiatal, lelkes kommunisták voltak, tele nagy jobbító szándékkal. Akik a közgazdasági kutatásban az 1948–1949-es hatalomátvétel után vezető posztokra kerülnek, körülbelül egyidősek a szüleimmel. Az első nagy rádöbbenésem arra, hogy én voltaképpen mivel foglalkozom, akkor történt, amikor Hoch Róberttel készítettem interjút az 1980-as évek végén. S kiderült, abban, hogy a közgazdaságtudományt választotta, teljesen véletlenszerű tényezők játszottak szerepet. Kérdeztem tőle: nem volt ebben semmi személyesebb? És akkor nevetve elmondja mint lényegtelen, mellékes dolgot, ami aztán nagyon fontos, hogy tudniillik az igazság az, hogy ő zsidó családból származott, úgy emlékszem, mintha ő lett volna az egyetlen, aki túlélte, és ő benne rettenetes nagy keserűség és rettenetes nagy düh élt, és nagyon őszintén beszélt ar-

ról, hogy baloldali fiatalember volt, és nagyon szívesen ment volna valamilyen fegyveres testülethez is. Igen ám, de akkor a menyasszonya, aki aztán a felesége lett, azt mondta, hogy ő olyan emberrel, aki fegyvert akar venni a kezébe, nem akar megházasodni, neki elég volt. És akkor Hoch azt mondta, OK. A lényeg az, hogy valamilyen okból kiöltötték ezt, de nem ő találta ki magától, hogy menjen a Közgázra, és innen indult a pályája. 1945–1948 között volt egy „közömbös felület”, ahonnan különféle véletlenszerű fejlemények és össze-, illetve egybeesések elindíhattak téged tudományos vagy egy ÁVÓ-s pályán, ami, ugye, tényleg a letragikusabb és legrettenetesebb alternatíva volt, különösen azoknak, akikben valami emberség megmaradt ahhoz, hogy lássák, adott alkalommal szembesüljenek azzal, hogy mit csinálnak. Ő így beszélt róla. Azt is hozzá kell tenni, hogy maga Hoch mondta, hogy ő azóta is, az ötvenes évek végétől kezdve, '56-tól egészen biztosan rettenetesen hálás volt a feleségének, hogy megakadályozta, hogy ő fegyveres pályára menjen. A lényeg az, hogy én tudom, hogy ez a papámra ugyanígy érvényes, aki illegális kommunista volt és Mauthausen túlélője. S ez mindenkire érvényes volt ebben a generációban. Ez az egész korszály élete során egy sor hasonló, rettenetesen komoly és sokszor egészen lehetetlen választási helyzet előtt állt, amikor a legtöbb esetben egyáltalán nem volt könnyű, nemcsak hogy okos, hanem morálisan később is elfogadható döntést hozni. Ezek a dolgok rettenetesen foglalkoztatnak. Nekem gyermekként személyes tapasztalataim is voltak a pártkáderek társadalmáról, például a vadászatokról. Apám is nagy vadász volt, s esetenként engem is magával vitt a '60-as évek első felében. Aztán abban az időszakban, ahonnan ezt a beszélgetést indítottuk, már meglehetősen rossz volt a viszonyom az apámmal, ráadásul én akkoriban balról bíráltam azt a világot, amit ők „építettek”. A gimnázium utolsó éveiben ugyanis bekerültem egy trockista inspirációjú társaságba annak kapcsán, hogy megalakítottuk az Utcaszínházat. Ez volt az Orfeo kör, melynek működött egy színházegyüttese, egy bábszínháza és egy polbeat zenekara – ezeknek a holdudvarába került az Utcaszínház néhány tagja, abban vettem én is részt. Malgot István volt a fő ideológus, és Lóránd Zsuzsa volt még egy számomra meghatározó személyiség. Akkor éjszakákba nyúlóan tömték (tömtük) a fejünket. És miközben én rettenetesen dolgoztam azon, hogy szervezetileg ők ne egyenek meg minket (az Utcaszínházat), ugyanakkor gondolatilag teljesen begőzösödtem. Ez a fiú ment a Közgázra 1970-ben, ahonnan a beszélgetés elején a történet mesélésébe belefogtam.

Budapest, 2004. december 19.

Az interjút készítette: KÖVÉR GYÖRGY